

TRANSFORMACIJSKO-GENERATIVNA GRAMATIKA I NASTAVA ENGLLESKOG JEZIKA

I

Svi mi nastavnici stranih jezika očekujemo od lingvistike da nam pruži podatke o jeziku koji se mogu korisno upotrijebiti pri poučavanju jezika, i obeshrabljeni smo u toj nadi kad se suočimo sa suvremenim, vrlo apstraktnim opisima jezika. Međutim, između teorijske lingvistike i poučavanja jezika postoji čitavo jedno međupodručje primijenjene lingvistike, koja izabire prikladne podatke iz raznih modela znanstvenog opisa jezika i pretvara ih u pedagoški usmjereni prikaz jezičnih činjenica. Taj je prikaz nužno eklektičan kad ne posije samo za onim što je moderno, već se izbor zasniva na provjerenom pedagoškom iskustvu i nizu pragmatičkih faktora, koji u svakom pojedinom slučaju određuju nastavni proces prema potrebama, dobi i psihofizičkim sposobnostima učenika. Već je 1921. godine H. E. Palmer¹ upozoravao protiv raznih patentiranih metoda zvučnih naslova, u kojima su se jednim jednim sredstvom, kao kakvim čudotvornim lijekom, navodno liječile svakovrsne nevolje. Pa i mnogi smo, dugo nakon Palmera, radeći po sličnim metodama, instinktivno i često kriomice kršili njihove dogmatičke zahtjeve.

Danas su oči sviju uprte u transformacijsko-generativnu (u daljnjem tekstu TG) gramatiku. Neke njene postavke idejni su začetnik spoznajnog (ili kognitivnog) pristupa učenju stranih jezika. No često se čuje primjedba kako dosad još nije oblikovana niti jedna metoda u kojoj bi ona bila u potpunosti primijenjena. I dobro što nije! Nema pedagoški opravdana razloga da nastavna metoda odražava sadržaj jednog modela znanstvene gramatike na bilo kakav sistematičan ili potpun način. Potpuna je nastavna metoda ona po kojoj je nastavnik elastičan, kaže Palmer. Tako nećemo ni danas, kad se krećemo k svestranijem i slobodnijem pristupu nastavi stranih jezika,² zanemariti postupke koji su se zasnivali na taksonomskoj gramatici i behaviorističkoj pretpostavci da se učenje jezika prvenstveno sastoji u uspostavljanju niza navika i da se te navike uvjetno javljaju s nekom situacijom ili s riječima u sintaktičkom nizu. Iako nas je shvaćanje jezika kao ponašanja na principu podražaja i reakcije približilo više biološkim nego razumnim društvenim bićima, ipak ćemo vježbe koje se donekle temelje na takvu ponašanje korisno upotrijebiti u uvježbavanju određenih dijelova jezičnog sustava, kao što su npr. formalne osobine glagolskih vremena, slaganje subjekta s glagolom i slično. Iz primjera je jasno da će se takvi oblici nastave javljati češće pri stvaranju vještina nižeg reda, tj. više mehaničke prirode. Učenje

¹ H. E. Palmer, *The Principles of Language Study*, Harrap, London, 1921.

² Eklektično stanovište zastupaju, među ostalima, W. Rivers, *Teaching Foreign Language Skills*, Chicago, 1968; R. Filipović, »Udio lingvistike u formiranju modernih metoda u nastavi stranih jezika«, *Pedagoški rad XXV*, Zagreb, 1970. i »Linguistic Theory and Modern Language Teaching«, *Focus* 80, Cornelsen and OUP, 1972; D. Wilkins, *Linguistics in Language Teaching*, Arnold, London, 1972; J. P. B. Allen, S. P. Corder(eds), *The Edinburgh Course in Applied Linguistics*, OUP, London, 1973, 1974, 1975, 1976.

jezika po pojedinačnim »situacijama« koje uvode stanovitu jezičnu strukturu, a zatim uvježbavanje te strukture pomoću vježbi obrazaca, iznevjerit će svoju svrhu kod naprednijih učenika i općenito kod učenika koji su sposobni da rasuđuju te traže objašnjenja o značenju i funkciji jezičnih pojava. Isključivo induktivan način usvajanja jezičnih pojava dugotrajan je i nesiguran proces. Nakon takvog rada učenik nije spreman da izrazi vlastita značenja, da predvidi mogućnost izbora među jezičnim sredstvima i da izvrši vlastit izbor, jer nije moguće u samoj nastavi izložiti ga ogromnoj količini najraznovrsnijeg jezičnog materijala koji bi za to bio potreban. Kombinacijom induktivnih i analitičko-deduktivnih metoda postići će se najbolji rezultati. Objašnjenja koja nastavnik daje pošto je učenika naveo da uoči pravilnosti i veze među jezičnim pojavama, mogu samo ubrzati uvid učenika u cjelokupan jezični sustav. No ne može se dovoljno naglasiti da spoznajni pristup ne znači vraćanje na gramatičko-prijevodnu metodu, kako se to ponekad čuje među ravnodušnijim nastavnicima koji se nisu odlučili ni na rastanak od te tradicionalne metode, pa nisu prošli ni kroz žar raznih audio-lingvalnih metoda. Usvajanje jezičnog sustava ne znači gomilanje i učenje gramatičkih pravila (što, dapače, ne pomaže, nego čak ometa stvarno učenje jezika), već je to spoznajni proces, koji se postepeno produbljuje i učvršćuje kako se i učeničko iskustvo u stranom jeziku proširuje. Učenje materinjeg ili stranog jezika danas se u psiholingvistici tumači kao stalno prerađivanje jezičnih podataka u mentalnu gramatiku, koja nije istovjetna s pedagoškom gramatikom niti sa znanstvenim opisom jezika.³ Stvarno znanje stranog jezika, koje je temelj učenikove psihofizičke sposobnosti da u komunikativne svrhe izrazi vlastita značenja, ne sastoji se od niza pravila koja donosi pedagoška gramatika i koja učenik mora »naučiti«. Pomoću svoje opće umne sposobnosti spoznavanja i postojećeg jezičnog iskustva u materinjem i stranom jeziku on uočava jezične pravilnosti, te ih postepeno usvaja i pretvara u vlastitu mentalnu gramatiku. Učenje stranog jezika psiholingvisti smatraju dinamičnim procesom, a u znanstvene ga svrhe opisuju kao niz približnih sustava (*approximative systems*) ili međujezika (*interlanguages*), koji se stalno mijenjaju, razvijaju i teže ka konačnom cilju: znanju stranog jezika. U trenutačno stanje takvog međujezika uvid se može dobiti pomoću analize pogrešaka koje se kod učenika nužno javljaju kao pratioci samog procesa učenja. Svrha je nastave da učenik u tom procesu ne ovisi samo o vlastitoj, katkad i pogrešnoj intuiciji. Prikladnim objašnjenjima i izlaganjem učenika odgovarajućim jezičnim podacima nastavnik potiče i omogućava svjesno usvajanje jezičnog sustava i načina na koji se on može upotrijebiti.

Učenje stranog jezika dvojak je proces. Sastoji se od usvajanja jezičnog sustava i od učenja načina na koji se taj sustav u praksi upotrebljava. U dobroj nastavnoj metodi ta se podvojenost neće isticati. No da bismo i sami prosudili o pedagoški najprikladnijem obrađivanju samog sustava, tj. o pedagoškoj gramatici, morali bismo i mi, nastavnici, bar u glavnim crtama poznavati razne modele znanstvenog opisa jezika, pa makar nikad i ne pisali udžbenike, već se naša obaviještenost očitovala samo u cjelokupnom našem stavu i pristupu problemima.

³ Predavanja profesora Pita Cordera na seminaru u Brelima, travanj, 1976. Sažet prikaz o suvremenim istraživanjima u području učenja jezika i analize grešaka daje S. Pit Corder u »Error Analysis, Interlanguage and Second Language Acquisition«, *Language Teaching & Linguistics: Abstracts*, Cambridge University Press, Vol. 8 №. 4 October 1975.

Znanstvena gramatika promatra jezik kao kôd, tj. »skup lingvističkih činjenica kojima raspolaže govornik da bi njima oblikovao lingvistički iskaz ili poruku« (Martinet). Cilj joj je da dade sustavan prikaz idealiziranog jezičnog znanja, koje je jedan od preduvjeta za upotrebu jezika u razne svrhe saopćavanja i međuljudskog sporazumijevanja. Noam Chomsky, tvorac TG gramatike, kaže da se »lingvističko znanje govornika — slušaoca može, idealno, prikazati kao sustav pravila koja povezuju signale sa semantičkom interpretacijom tih signala.«⁴ Znanje (*competence*) izvornog govornika o vlastitom jeziku intuitivno je, te on obično nije svjestan usvojenih pravila koja mu omogućavaju da iz elemenata jezika stvara uvijek nove rečenice i da razumije rečenice koje još nikad nije čuo. Taj je sustav pravila apstraktan, a na njemu se zasniva psihofizička djelatnost (*performance*), tj. konkretan govor. Chomskyjeva je teorija »mentalistička«, kažu njeni zagovornici, u tom smislu što je djelomično i teorija ljudskog uma. Podaci koje ona daje odnose se na spoznajne procese i dokaz su o postojanju stanovitih organizacijskih principa u ljudskom umu, koji omogućavaju govorniku da jezik upotrebljava stvaralački.

TG gramatika daje dubok i važan uvid u strukturu jezika. Već i letimičan osvrt na neke primjere, koje je Chomsky navodio da bi dokazao svoju teoriju, pokazuje koliko taj uvid može biti značajan i za učenje jezika. Ove rečenice izgledaju vrlo slično:

- 1 John was eager to leave.
- 2 John was easy to leave.
- 3 John was certain to leave.

Učenik koji je učio jezik pomoću vježbi obrazaca shvatit će te rečenice kao primjere istog obrazca, tj. kao supstitucijsku tablicu. On neće znati, kao što to izvorni govornik intuitivno zna, da se iza njihova jednakog izgleda skrivaju potpuno različite strukture, te se može reći *John was eager to leave us* i *It was easy to leave John*, ali ne i **John was easy to leave us* ili **It was eager to leave John*. Gramatički su odnosi među riječima u ovim rečenicama drukčiji. Između *John* i *leave* u rečenici 1 odnos je subjekt-glagol, a u rečenici 2 glagol-objekt. Rečenica 3 opet je drukčija po tome što se jedina može parafrazirati u *It was certain that John would leave* i što se *certain* odnosi na Johnov odlazak. Kad u rečenici *John was persuaded to leave* zamijenimo *persuaded* s jednom od ovih riječi: *expected, hired, tired, pleased, happy, lucky, eager, certain, easy*, svaki put dobijemo drukčiju strukturu.⁵ Važno je uočiti da različito značenje rečenica nije samo rezultat različitog značenja zamijenjene riječi, nego se odnosi među riječima mijenjaju, pa tako ni prijevod ovih rečenica neće slijediti istovjetan obrazac.

Očevidno je, kaže Chomsky,⁶ da je površinska struktura jezika često varljiva i da se naše znanje jezika sastoji od mnogo apstraktnijih osobina

⁴ N. Chomsky, *Topics in the Theory of Generative Grammar*, The Hague, Mouton, 1966.

⁵ N. Chomsky, *Language and Mind*, Harcourt Brace, New York, 1968, 1972.

⁶ Vidi prikaz prvog modela: V. Ivir, »Transformacijska teorija Noama Chomskog«, *Suvremena lingvistika* 3, Zagreb, 1964, te prikaz prvog i drugog modela: R. Katičić, »Transformacijska gramatika«, *Suvremena lingvistika* 10, Zagreb, 1974. Dobar uvod je J. Lyons, *Chomsky*, Fontana Modern Masters, London, 1970, a izbor iz Chomskyjevih djela je J. P. B. Allen, P. van Buren(eds), *Chomsky: Selected Readings*, OUP, London, 1971.

jezika, koje nisu neposredno izražene u površinskoj strukturi. Beznadno je, smatra Chomsky, opisivati to znanje behaviorističkim pojmovima kao što su »navika«, »vještina« i »oblikovanje rečenica putem analogije«. Zaključit ćemo da ni obrađivanjem gramatike samo po površinskim obrascima nećemo postići pravo razumijevanje i dublji uvid u strukturu jezika, koji su naprednim učenicima i te kako potrebni.

Iz ovih primjera može se naslutiti da će se opis jezika u Chomskyjevoj TG gramatici sastojati od površinske strukture jezika i apstraktnije, dubinske strukture, te niza transformacijskih pravila koja te dvije strukture povezuju.

Chomsky je dao dva modela TG gramatike: *Syntactic Structures*, 1957. i *Aspects of the Theory of Syntax*, 1965.⁶ Glavna je osobina tih modela apstraktan i složen prikaz struktura i pravila, koji namstoji odraziti, kaže Chomsky, organizaciju jezičnih elemenata u ljudskom umu, a tek je na vrlo udaljen i posredan način povezan sa stvarnim, fizičkim govorom. Te se strukture i pravila ne mogu lako prenijeti u pedagošku gramatiku, kao što se opis rečenica iz taksonomske gramatike može preslikati u jednostavne obrasce, prikladne za niz vježbi. No ti modeli ukazuju na mnoge važne činjenice, a mogućnost njihove pedagoške primjene problem je koji rješava primijenjena lingvistika. Mnoga gramatička pravila iz prvog modela, koji je pojmovno jednostavniji od drugog, dadu se prikazati u pedagoški prihvatljivu obliku.⁷ Ta se pravila razlikuju od tradicionalnih najviše po tome što jasno otkrivaju važnost dubinskih generalizacija i što su mnogo točnija i potpunija. Ništa u gramatičkim pravilima ne smije biti nedorečeno, kaže Chomsky, jer (teoretski) gramatika nekog jezika mora se definirati kao sustav pravila koja će proizvoditi sve i samo gramatičke rečenice toga jezika.

Prvi, sad već klasični model, sastoji se od tri dijela: gramatike sintagmatskog ustrojstva (*phrase structure grammar*), transformacijskih pravila (*transformational rules*) i morfonoloških pravila (*morphophonemic rules*). Prvi dio izražava osnovne odnose u rečenici nizom jednostavnih pravila, tzv. derivacija, pomoću kojih se proizvodi rečenica tako da se početni simbol S (*Sentence*) zamijeni simbolima NP i VP (*Noun Phrase, Verb Phrase*): $S \rightarrow NP + VP$. Zatim se svaka od tih sastavnica razvija u daljnje strukture ($NP \rightarrow Det + N$, $VP \rightarrow Vb + NP$) do konačnog niza, u kojem se simboli zamjenjuju leksičkim jedinicama, također navedenog niza, u pravilima. Svaka tako proizvedena rečenica odmah se prikazuje derivacijskim stablom (*phrase marker*). Ova gramatika daje slične podatke kao i analiza neposrednih sastavnica koju upotrebljavaju strukturalističke gramatike, s tom važnom razlikom što se podaci prikazuju u obliku pravila i što ta pravila moraju potpuno i točno opisati svaki stupanj derivacije. Prema tome će i objašnjenja u pedagoškoj gramatici, ako se zasnivaju na tim pravilima, biti ispravnija i jasnija. Tako Roman Jakobson⁸ tvrdi da se niz naizgled jednakih konstrukcija u engleskom jeziku može mnogo jednostavnije naučiti ako se pouka zasniva na podacima

⁷ Vidi J. P. B. Allen, »Pedagogic Grammar«, J. P. B. Allen, S. P. Corder(eds), *Techniques in Applied Linguistics*, OUP, London, 1974. W. E. Rutherford, *Modern English*, Harcourt Brace, New York, 1968. (To je udžbenik za napredne učenike u kojima su gramatička objašnjenja izvedena iz Chomskyjevih Sintaktičkih struktura.)

⁸ R. Jakobson, »The Role of Deep Structures in Language Teaching«, *Language Learning* 16, Ann Arbor, Michigan, 1966.

koje o njima daje gramatika sintagmatskog ustrojstva. On na primjerima (*He asked me a question. He made me a suit. He gave me a book.*) pokazuje kako se razlika među tim konstrukcijama može objasniti, a zatim kako se one mogu svrstati prema svojoj dubinskoj strukturi i uvježbati na najlogičniji način.

Gramatika sintagmatskog ustrojstva temeljena je i podesna za mali broj jednostavnih (jezgrenih) rečenica. Sve se druge rečenice u jeziku proizvode ako se na ove temeljne strukture primijene transformacijska pravila. I ova se pravila mogu na zanimljiv način upotrijebiti u pedagoškoj gramatici. Vrlo dobro i zorno mogu se prikazati upitne, niječne i pasivne transformacije.⁹ Znanstvenu podlogu ima, na primjer, i ovaj najjednostavniji dijagram, koji prikazuje transformaciju *wh* — pitanja iz osnove potvrdne rečenice putem strukture *yes/no* pitanja:

The cat is scratching the baby
is the cat scratching the baby ?
which baby is the cat scratching?

Pasivne transformacije rečenica, napose onih koje sadrže glagole s dopunom, mogu se primjerenije prikazati ako se dade uvid u dubinsku strukturu. Obje ove rečenice *John regarded Mary as stupid* i *Mary was regarded as stupid by John* izvedene su iz iste dubinske strukture *John regarded-as-stupid Mary*. Time se pokazuje da se pasivni oblik ne izvodi neposredno iz konačnog aktivnog oblika.

Važan niz transformacijskih pravila oblikuje zavisne rečenice, te infinitivne i gerundske konstrukcije, koje često proizlaze iz iste dubinske strukture:

He said *that John went to the theatre.*
I stayed at home *while John went to the theatre.*
John, *who went to the theatre*, saw »Hamlet«.
John dined *after going to the theatre.*
John didn't want *to go to the theatre.*
We didn't like *John going to the theatre.*
John's going to the theatre surprised his friends.

U transformacijskoj analizi pokazuje se da se svi kurzivom pisani dijelovi gornjih rečenica proizvode iz iste dubinske strukture *John went to the theatre*.¹⁰ Transformacijskim pravilima mogu se objasniti sustavne veze među rečenicama koje se inače razlikuju po svojim površinskim strukturama.

Budući da je prvi model TG gramatike doživio kritiku jer je iz njega bila isključena semantika, Chomsky je izvršio niz važnih izmjena i svoj drugi model (*Aspects of the Theory of Syntax*, 1965) podijelio na tri glavne sastavnice: na sintaktičku, semantičku i fonološku. Univerzalna, o pojedinom jeziku neovisna semantika, kaže Chomsky,¹¹ tek je u začecima, no iako se malo može reći o sustavu semantičkog prikaza koji bi bio neovisan o jeziku, mnogo se

⁹ J. P. B. Allen, *Pedagogic Grammar*, op. cit.

¹⁰ J. P. B. Allen, H. G. Widdowson, *Grammar and Language Teaching*, J. P. B. Allen, S. P. Corder(eds.), *Papers in Applied Linguistics*, OUP, London, 1975.

¹¹ N. Chomsky, *Topics in the Theory of Generative Grammar*, op. cit.

zna o uvjetima koje semantički prikaz mora ispuniti u pojedinačnim slučajevima. Prema tome, neutralan tehnički pojam »sintaktički opis«, kao nekakav (apstraktni) predmet povezan s rečenicom, jedini određuje njezinu semantičku interpretaciju (budući da taj posljednji pojam zasad još nije definiran u semantičkoj teoriji), kao što određuje i njezin fonetski oblik. Gramatika se, kaže dalje Chomsky, mora sastojati od tri sastavnice. Sintaktička sastavnica proizvodi sintaktičke opise, od kojih svaki sadrži dubinsku i površinsku strukturu. Semantička sastavnica daje semantičku interpretaciju dubinskoj strukturi, a fonološka sastavnica daje fonetsku interpretaciju površinskoj strukturi.

Dubinsku strukturu (bazu) Chomsky proširuje pravilima koja sadrže simbol S te se u dubinskoj strukturi proizvode i umetnute rečenice. U bazu su sada uključena i takva pravila koja razvijaju temeljne kategorije, npr. N (*Noun*), u skup sintaktičkih svojstava koja točno pokazuju koju potkategoriju treba izabrati, npr. (+ N, + Common, + Count, — Animate). Takva se potkategorija zatim lako zamjenjuje leksičkom jedinicom koja joj po svojstvima odgovara. Rječnik (leksičke jedinice) također je dio baze. Gramatičke funkcije (subjekt, predikat, objekt) ne navode se posebno, nego proizlaze iz položaja sastavnica u dubinskoj strukturi. Na bazu se primjenjuju obvezatne transformacije, jer su sada simboli za njihovu vrijednost već predviđeni u bazi, npr. Tp (pasivna transformacija), Tr (uložena rečenica se oblikuje kao odnosna) itd. Transformacije oblikuju površinsku strukturu, kojoj fonološka pravila daju glasovni prikaz. Iz ovog se kratkog prikaza vidi da je taj model opsežniji i dovršeniji od prvog, ali i mnogo složeniji i apstraktniji prikaz dubinske strukture otežava njegovu primjenu u pedagoškoj gramatici.

Međutim, korisno je za svakog nastavnika znati već i to da danas lingvisti razlikuju dubinsku strukturu od površinske. Činjenica, kaže Chomsky, da se analizom površinske strukture ne mogu prikazati gramatički odnosi koji su bitni za semantičku interpretaciju, glavni je uzrok razvitku TG gramatike. Odlika je TG gramatike njezina opisna primjerenost (*descriptive adequacy*). U slučaju dvosmislene rečenice, na primjer, postoji samo jedna površinska struktura, a očigledno je da se dubinske strukture moraju razlikovati. Chomsky navodi ovu rečenicu:¹²

They don't know how good meat tastes.

Toj rečenici pripadaju dvije semantičke interpretacije. Da bi je primjereno opisala, gramatika mora za nju dati i dva sintaktička opisa. U jednom od njih gramatički odnosi među riječima *good*, *meat* i *taste* bit će kao u *meat tastes good*, dok će u drugom opisu biti kao u *meat which is good tastes Adjective*. Toj rečenici pripadaju i dva hrvatska prijevoda: »Oni ne znaju kako dobar okus ima meso« i »Oni ne znaju kakav okus ima dobro meso.« I rečenica *What disturbed John was being disregarded by everyone* ima dva značenja. U jednom će sintaktičkom opisu odnos između *disregard* — *John* biti jednak odnosu u *everyone disregards John*. U drugom će opisu taj isti odnos (glagol — objekt) nastati između *disregard* — *what (disturbed John)*, a između *disregard* — *John* neće se smjeti pokazati nikakav gramatički odnos koji bi bio semantički funkcionalan (jer u tom slučaju objekt nepažnje nije John, već ono što njega uznemiruje). Rečenica *The police were ordered*

¹² N. Chomsky, *Topics in the Theory of Generative Grammar*, op. cit.

to stop drinking after midnight ima čak četiri značenja i, prema tome, četiri različita sintaktička opisa. Svaki taj opis mora točno označiti sustav gramatičkih odnosa na kojemu se zasnivaju različite semantičke interpretacije. A to je, smatra Chomsky, moguće jedino ako gramatika razlikuje dubinsku strukturu od površinske.

Pored prikladnih opisa jezičnih struktura, TG gramatika daje i objašnjenja za mnoge jezične pojave. Zahtjev da lingvistička teorija dađe objašnjenja za što veći broj jezičnih pojava i da se ta objašnjenja mogu prenijeti u jednostavna opća pravila od bitne je važnosti za poučavanje jezika. Da bi pokazao objasnidbenu moć TG teorije u području sintakse i fonologije, Paul van Buren¹³ navodi pojavu kontrakcije glagola *BE*, koju su obradili Katz i Postal.¹⁴ Primjeri su za to:

- 1 Tell Joe that the concert is at 2.
- 2 Tell Joe that the concert's at 2.
- 3 Tell Joe where the concert is at 2.
- 4 *Tell Joe where the concert's at 2.

Zašto je rečenica 4 pogrešna? Da bi se objasnila distribucija *is* i *'s* u gornjim rečenicama, mora se uzeti u obzir njihova dubinska struktura. U dubinskoj strukturi rečenice 3 nalazi se sastavnica *at some place*, koja je uklonjena i zamijenjena riječju *where* u površinskoj strukturi. Taj se proces, jednostavnosti radi, može prikazati i ovako:

Tell Joe [the concert is *at some place* at 2]

Tell Joe [*where* the concert is at 2].

Rečenica 1 nema takve dubinske sastavnice. Gramatičko pravilo glasi da se finitni oblici glagola *BE* ne mogu skratiti ako je uklonjena sastavnica koja slijedi *BE* u dubinskoj strukturi. Ako nema brisane sastavnice neposredno nakon *BE*, kontrakcija se može izvesti. Tako ovo pravilo predviđa pravilnost kontrakcije u rečenici *Tell Joe where the concert's being held at 2*, gdje derivacija izgleda približno ovako:

Tell Joe [the concert is being held *at some place* at 2]

Tell Joe [*where* the concert is being held at 2].

Uklonjena sastavnica *at some place* ne nalazi se u dubinskoj strukturi odmah nakon *BE*. U slučaju nepotpunih rečenica, izričaja koji su kratki odgovori na pitanja, uklonjena sastavnica nalazi se u prethodnom diskursu:

Tell him that Bill is.

Taj se izričaj može razumjeti jedino kao odgovor na neko indirektno pitanje, npr. *Harry wants to know who's going*. Uklonjena sastavnica bit će *going*. Ako je finitni oblik glagola *BE* na krajnjem položaju u površinskoj strukturi, kontrakcija se ne može izvršiti.

Iz tog se kratkog prikaza može naslutiti koliko zanimljivih i važnih saznanja o jezičnom ustrojstvu pruža TG gramatika. Apstraktnost i složenost opisa kojim se ona služi ne bi trebale da budu zapreka njezinoj primjeni u pedagoškoj gramatici. No budući da je nastavnikov najvažniji zadatak pouča-

¹³ P. van Buren, »Semantics and Language Teaching«, *Papers in Applied Linguistics*, op. cit.

¹⁴ J. J. Katz, P. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Description*, Cambridge, Mass. 1964.

vati kako se jezik upotrebljava, i gramatika će se najbolje poučavati ako se zadrži površinska struktura kao osnovni oblik prikazivanja jezičnih činjenica. Međutim, te se činjenice mogu u pedagoškoj gramatici, namijenjenoj naprednim učenicima, razvrstati i povezati tako da se saznanja o jeziku koja daje TG gramatika uvrste u nastavni proces kad god se to može svrshishodno napraviti bez suviše mnogo apstraktnih pravila. A to nas vraća na eklektički model pedagoške gramatike. Zamisao i razrada takvog modela zaokuplja danas pažnju mnogih stručnjaka koji se bave primijenjenom lingvistikom i iskusnih nastavnika.

II

U posljednjem desetljeću lingvisti sve više proširuju svoja istraživanja od isključivog bavljenja formalnim osobinama jezika na problem značenja i različitih funkcija jezika. Govornik upotrebljava rečenice da bi rekao nešto o svijetu oko sebe. Istodobno on izražava i svoj stav prema sadržaju rečenice i prema svom slušaocu. Mnogi lingvisti smatraju da bi gramatički opis rečenica morao sadržavati podatke o ovim različitim značenjima.

Tako C. J. Fillmore¹⁵ u svojoj teoriji padeža u opis dubinske strukture rečenica uključuje funkcionalne odnose između imenskih izraza i glagola, smatrajući da su semantičke uloge koje imenski izrazi imaju u odnosu prema glagolima neovisne o njihovim gramatičkim funkcijama (subjekt, objekt) i da pojmovno odgovaraju izvjesnim univerzalnim tipovima sudova koje ljudi mogu imati o događajima u svojoj okolini, sudove o tome tko je nešto učinio, komu se nešto dogodilo i što se promijenilo. Na taj su način dubinske strukture još udaljenije od površinskih i apstraktnije nego u Chomskyjevu modelu, ali su i sličnije semantičkim strukturama. Takva gramatika omogućava da prepoznamo kognitivnu ekvivalenciju među rečenicama koje se inače prilično razlikuju po svojoj površinskoj strukturi. U svim tim rečenicama, na primjer, funkcija imenskog izraza *the key* ostaje ista unatoč različito ostvarenoj površinskoj strukturi:

The key opened the door.

John used the key to open the door.

John opened the door with the key.

Iako u površinskoj strukturi dobiva različite gramatičke funkcije (u prvoj je rečenici subjekt, u drugoj objekt), *the key* je u stvari uvijek instrumental, a to je, prema Fillmoreu, padež nežive sile ili predmeta koji u radnji ili stanju koje opisuje glagol igraju stanovitu uzročnu ulogu. Razni takvi padeži (agentiv, instrumental, dativ, faktitiv i dr.) označuju uloge imenskih izraza u odnosu prema predikatu. Glagoli se semantički klasificiraju prema padežima s kojima se mogu pojavljivati. Tako se pokazuje semantička ekvivalentnost glagola koji se u dubinskoj strukturi javljaju s istim padežima, npr. *buy/sell*, *teach/learn*, *send/receive*.

Postoje i prijedlozi o mogućoj primjeni Fillmoreove gramatike padeža u

¹⁵ C. J. Fillmore, *The Case for Case*, E. Bach, R. T. Harms(eds.), *Universals in Linguistic Theory*, Holt, Rinehart, Winston, New York, 1968. Vidi osvrt u članku Stanka Zepića »Gramatika zavisnosti i teorija valentnosti«, *Suvremena lingvistika* 11, Zagreb, 1975, te članak »Transformacijska gramatika« Radoslava Katičića, *Suvremena lingvistika* 12, Zagreb, 1975.

nastavi jezika.¹⁶ U nizu sinonimnih rečenica zajedničke dubinske strukture može se mijenjanjem redoslijeda riječi i isticanjem pojedinih riječi oblikovati površinska struktura različite retoričke vrijednosti i time izraziti drukčiji stav govornika prema slušaocu i događaju koji se opisuje. Ovaj niz rečenica, na primjer, izražava sve veću neodgovornost:

We broke your window with our ball.

Our ball broke your window.

Your window was broken by our ball.

Your window got broken.

Your window broke.

Gramatika padeža opisuje propozicijsku sastavnicu dubinske strukture. Ta sastavnica pokazuje kakva se izjava ili propozicija o vanjskom svijetu saopćava (propozicijsko značenje rečenice). Kao drugu glavnu sastavnicu dubinske strukture Fillmore je predvidio modalnu sastavnicu, koja pokazuje odnos govornika prema propozicijskom sadržaju rečenice. Modalno se značenje izražava različitim jezičnim sredstvima kao što su to oblici načina, vida, modalni glagoli, glagolska vremena, negacija i dr. Fillmore tu sastavnicu nije obradio.

Proučavanje modalnog značenja rečenica dovodi do razmatranja načina na koji se rečenice upotrebljavaju u svrhu izvođenja raznih komunikacijskih činova. Filozofi Austin i Searle¹⁷ smatraju da izricanjem rečenice govornik vrši i neku radnju u odnosu prema primaocu poruke. Pod njihovim utjecajem danas lingvisti kažu da svaka rečenica ima »ilokucijsku snagu« (illocutionary force). Rečenicom *Close the door* vrši se zapovijed. Rečenicom *I will give you 50p* vrši se obećanje. Prva rečenica ima ilokucijsku snagu zapovijedi, druga obećanja. Naizgled neutralnom rečenicom *The kettle is boiling* vrši se govorni čin obavješćivanja.¹⁸ Mnogi lingvisti predlažu da u dubinskoj strukturi iznad svake rečenice stoji još jedna rečenica koja izražava ilokucijsku snagu podređene rečenice pomoću glagola kao što su *inform*, *assert*, *order*, *promise* i dr. Ti glagoli (*performative verbs*) pokazuju kakav se govorni čin vrši. Gornje rečenice u takvom semantičkom prikazu dubinske strukture imaju sastavnice koje se, jednostavnosti radi, mogu navesti i ovako: *I order you [you close the door]*, *I promise you [I give you 50p]*, *I inform you [the kettle is boiling]*. Takva se dubinska struktura također prikazuje razgranatim stablom. Na taj način dubinska struktura ne sadrži samo podatke o propozicijskom značenju rečenice, već daje prikaz modalnog značenja i podatke o funkciji rečenice kao komunikacijskog čina.

Upravo razmatranje modalnog značenja rečenica navelo je i Chomskoga da u svom modelu TG gramatike izmijeni odnos semantičke sastavnice prema

¹⁶ F. Bowers, »Meaning and Sentence Structure«, *The English Quarterly*, Canadian Council of Teachers of English, Vol. 4 № 2, 1971 (prema *Papers in Applied Linguistics*, op. cit. str. 69). D. A. Wilkins, »The Linguistics and Situational Content of the Common Core in a Unit Credit System«, *System Development in Adult Language Learning*, Council of Europe, Strasbourg, 1973. (Wilkins predlaže da se Fillmoreova gramatika padeža uvede u program za odraslije učenike kao jedan od principa raspoređivanja i stupnjevanja jezične grade.)

¹⁷ J. L. Austin, *How to do Things with Words*, Clarendon Press, Oxford, 1962. J. R. Searle, *Speech Acts*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969.

¹⁸ U sociolingvističkoj analizi diskursa izričaj *The kettle is boiling* može u određenom kontekstu imati snagu izričaja *Make the tea!*

sintaktičkoj.¹⁹ Sada u njegovoj teoriji semantička sastavnica ne interpretira samo proizvod dubinske sintaktičke strukture već se ponekad odnosi i na transformacijsku sastavnicu, odnosno površinsku strukturu. Razlog tome je taj što se u nekim slučajevima mijenja značenje rečenice nakon primjene transformacijskih pravila na dubinsku strukturu. Primjeri za to su modalni glagoli. Rečenica *Shall I open the window?* nije samo upitni oblik rečenice *I shall open the window*, već se njome traži savjet ili odluka o nekoj radnji. I pasivne transformacije mogu donijeti promjene u značenju: *Einstein has taught me physics, I have been taught physics by Einstein*. Te su dvije rečenice različite zbog modalnog značenja perfekta u engleskom jeziku. Prva rečenica sadrži pretpostavku da je Einstein još živ. Zato pravilno kažemo: *Einstein taught me physics*. Pasivna rečenica ne sadrži tu pretpostavku (Einstein može biti živ ili mrtav) jer se modalno značenje perfekta odnosi samo na subjekt I.²⁰

U TG gramatici Chomskoga semantika ostaje interpretativna. Međutim, kako smo već pokazali, mnogi lingvisti (C. F. Fillmore, J. McCawley, G. Lakoff) smatraju da dubinska struktura mora u potpunosti opisati značenje rečenice i da semantički prikaz ne može biti podređen sintaktičkoj sastavnici. Logički, a ne samo sintaktički odnosi među riječima određuju značenjsku vrijednost rečenice. Primjer, koji navodi G. Lakoff,²¹ pokazuje rečenice koje bi prema modelu Chomskoga imale istu dubinsku strukturu:

Many men read few books.

Few books are read by many men.

Ovdje nije problem različita modalna vrijednost rečenica. Te rečenice uopće nisu sinonimne, iako je po svojoj sintaktičkoj strukturi druga rečenica pasivna transformacija prve. One imaju različito propozicijsko, logičko značenje i zasnovane su na različitim semantičkim dubinskim strukturama. Zajednička semantička struktura pripada ovom nizu rečenica:

Many men read few books.

Many are the men who read few books.

There are many men who read few books.

Drukčiju zajedničku semantičku strukturu ima ovaj niz rečenica:

Few books are read by many men.

Few are the books that many men read.

There are few books that many men read.

Ako dubinska struktura sadržava sve podatke o značenju rečenice, tada je ona istovjetna sa semantičkim prikazom rečenice. Proizvodnja rečenice teče od oblikovanja značenja do oblikovanja izraza. Te postavke u lingvistici dovode do razvitka semantičkih gramatika u kojima je semantika generativna. Chomsky, međutim, tvrdi da nije moguće odrediti semantička obilježja neovis-

¹⁹ N. Chomsky, »Deep Structure, Surface Structure, and Semantic Interpretation«, 1968, *Studies on Semantics in Generative Grammar*, The Hague, Mouton, 1972.

²⁰ Upoznavanje i razumijevanje svih sredstava kojima se izražava modalno značenje neobično je važno u učenju stranog jezika. U području glagolske modalnosti dobar je priručnik za nastavnike i napredne učenike G. N. Leech, *Meaning and the English Verb*, Longman, London, 1971.

²¹ Vidi R. Katičić, *Transformacijska gramatika (Generativna semantika)*, *Suvremena lingvistika* 11 i 12, Zagreb, 1975.

no o sintaksi i fonologiji, a zatim sintaksu i fonologiju odrediti iz tih neovisno motiviranih semantičkih osobina jezika. Sintaktičke kategorije i procesi vezani su za značenje i upotrebu jezika te je problem međusobnog odnosa, povezanosti ili čak istovjetnosti sintakse i semantike danas jedno od najspornijih i najzanimljivijih područja istraživanja u suvremenoj lingvistici.

Pomicanje semantike u središte pažnje i stvaranje raznih modela semantičke gramatike neminovno se odražava i na primijenjenoj lingvistici. Predlaže se semantički ili pojmovni pristup poučavanju stranog jezika.²² Građa ne bi bila organizirana prema formalnim osobinama jezika, već bi se različiti oblici jezičnog izraza povezali prema zajedničkoj dubinskoj semantičkoj strukturi. Takav pristup bio bi napose podesan za napredne učenike, koji bi na suvisan način reorganizirali svoje znanje prema semantičkim principima i usredotočili učenje na izbor koji jezik pruža da bi se ostvarilo neko značenje. I prevođenje, ako se zasniva na zajedničkim semantičkim strukturama, a ne na obrascima površinske strukture jezika, dobiva novu ulogu i drukčiji smisao u nastavi jezika.

Suvremena lingvistika, dakle, nastoji ne samo opisati kôd već i način na koji se on upotrebljava. Shvaćanje Chomskoga o lingvističkoj teoriji kao opisu sasvim zasebnog jezičnog sustava proširuje se opisom načina na koji je taj sustav, kao sredstvo komunikacije, povezan s vanjskim svijetom. Pojam Chomskoga o lingvističkom znanju (*linguistic competence*) dopunja se pojmom komunikacijskog znanja (*communicative competence*) te se, prema tome, znanje materinjeg jezika, koje znanstvena gramatika treba da opiše, ne sastoji samo iz sposobnosti stvaranja i razumijevanja pravilnih rečenica nego i iz sposobnosti da se te rečenice upotrijebe prikladno određenoj situaciji i da se povežu u suvisli diskurs.

Sasvim izvan tokova TG gramatike, britanski lingvist M. A. K. Halliday izradio je svoju »funkcionalnu gramatiku«.²³ On ne priznaje postojanje zajedničke dubinske strukture i kognitivne sinonimnosti među rečenicama različitih površinskih struktura. Glavne su postavke njegove teorije da su sve razlike u jezičnom izrazu semantički jednako značajne jer odražavaju različite funkcije jezika i da je zadatak lingvistike opisati ne samo formalne osobine jezika nego i funkcije koje jezik ima u svakodnevnom međuljudskom sporazumijevanju.

Sva ta nastojanja da se u opis jezika uključi što više podataka o značenju, upotrebi i funkcijama jezika ukazuju na kretanje suvremene lingvistike prema »komunikacijskom funkcionalizmu«. Znanstvena gramatika može dati sustavan prikaz jezičnih sredstava koja služe ostvarivanju različitih funkcija jezika. No njezin zadatak nije da proučava i uvjete koji određuju primjerenost izbora među tim sredstvima. Međutim, učenje stranog jezika znači i učenje upotrebe jezika (*performance*), tj. onih pravila i društvenih konvencija koji određuju oblik komuniciranja i utječu na izbor među jezičnim sredstvima. A to je već područje sociolingvistike i pragmatike, koje proučavaju jezične činjenice u njihovu odnosu prema društvu i licima koja se služe jezikom.

Danas se već oblikuje pristup poučavanju stranih jezika i pišu se udžbe-

²² D. A. Wilkins, op. cit. 1973, J. P. B. Allen, H. G. Widdowson, op. cit. 1975.

²³ M. A. K. Halliday, *Language Structure and Language Function*, J. Lyons (ed.), *New Horizons in Linguistics*, Penguin, Harmondsworth, 1970.

nici koji se temelje na najnovijim istraživanjima u području semantike, funkcionalne gramatike i pragmatičke analize diskursa.²⁴

Koliko su istraživanja u suvremenoj lingvistici utjecajna i važna za pristup poučavanju stranih jezika, očigledno je već iz ovog kratkog prikaza raznih modela TG gramatike i njihove moguće primjene u nastavi engleskog jezika, a da pri tom nisu ni spomenute sve ostale grane lingvističkih nauka. Svi mi nastavnici trebali bismo pratiti ta zbivanja bar izdaleka jer, da završimo riječima Chomskoga, nastavnici su dužni provjeriti jesu li ideje i prijedlozi ocijenjeni prema svojoj stvarnoj vrijednosti, a ne na osnovi autoriteta samo pasivno prihvaćeni. Nastavnik jezika je onaj koji mora potvrditi ili opovrći svaki pojedini prijedlog što ga pruža lingvistika kao nauka.²⁵

Milenko Popović

OKORJELE ZABLUDE

1. U gramatikama, udžbenicima i vježbenicama ruskoga jezika za osmogodišnju i srednje škole — kod nas, na hrvatskosrpskom jezičnom području izdanim, pa, dakle, izdanim i u Zagrebu — imamo u velikoj, većoj, ili manjoj mjeri, ovisno o autorovoj većoj ili manjoj svjesnosti problema, ali i pod utjecajem takve tradicije, netočnosti u tumačenju nekih morfoloških pojava u ruskom jeziku.

2. Te su netočnosti najčešće posljedica činjenice da se u tumačenju danih morfoloških pojava ne uzima u obzir ono što je u tim gramatikama, udžbenicima i vježbenicama rečeno naprijed, u odjeljku »Fonetika« (ako ga ima), ili u odgovarajućim primjedbama. A ne uzima se u obzir svjesno, ali i nesvjesno, što se može zaključiti iz opisa činjenica.

3. A što se to ne uzima u obzir u odjeljku »Morfoloģija« iz odjeljka »Fonetika«? Ne uzima se u obzir činjenica da ruski pravopis nije fonemski (tj. fonetski, kako je to — netočno — uobičajeno reći za naš pravopis). (Dakako,

²⁴ C. N. Candlin (ed.), *The Communicative Teaching of English*, Longman, London, 1975; *The Edinburgh Course in Applied Linguistics*, op. cit; G. Leech, J. Svartvik, *A Communicative Grammar of English*, Longman, London, 1975; J. P. B. Allen, H. G. Widdowson, »Teaching the Communicative Use of English«, *IRAL* 12, Heidelberg, 1974; J. P. B. Allen, H. G. Widdowson, R. Mackin(eds.) *English in Focus* (Series), OUP, London, 1974, 1975, 1976. O problematici integracije funkcionalnog pristupa sa strukturalnim unutar tematskog okvira u programu za naprednije učenike vidi: Keith Johnson, *The Production of Functional Materials and Their Integration within Existing Language-Teaching Programmes* (with Special Reference to the Secondary-School Syllabus of Croatia, Yugoslavia), *ELT Documents* (76/1), ETIC, The British Council, London, 1976.

²⁵ N. Chomsky, *Linguistic Theory*, R. G. Mead, Jr. (ed.), *Language Teaching: Broader Contexts*, Northeast Conference Reports, 1966.